

УДК 378.1.:37:005.336.5

Яремчук С.В.

ОСОБЛИВОСТІ УСВІДОМЛЕННЯ МАЙБУТНІМИ ПЕДАГОГАМИ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ

Анотація. Яремчук С.В. Особливості усвідомлення майбутніми педагогами професійних якостей. Автор проводить дослідження особистісних якостей майбутніх педагогів, побудовуючи теоретико-експериментальне обґрунтування необхідності та важливості їх усвідомлення з точки зору відповідності вимогам майбутньої педагогічної професії як основи успішної діяльності. Описано висновки дослідження самооцінки та рівня досягнення. Встановлено перелік найважливіших якостей „ідеального” вчителя. Представлено порівняльну характеристику їх розвитку в процесі навчання у ВНЗ.

Ключові поняття: особистісні якості, самооцінка, адекватна самооцінка, неадекватна самооцінка, рівень досягнення, професійно-педагогічні якості.

Аннотация. Яремчук С.В. Особенности осознания будущими педагогами профессиональных качеств. Автор проводит исследование личностных качеств будущих учителей, выстраивая теоретико-экспериментальное обоснование необходимости и важности их осознания с точки зрения соответствия требованиям будущей педагогической профессии как основы успешной деятельности. Описаны выводы исследования самооценки и уровня достижений. Установлено перечень самых важных качеств «идеального» учителя. Представлена сравнительная характеристика их развития в процессе учебы в вузе.

Ключевые слова: личностные качества, самооценка, адекватная самооценка, неадекватная самооценка, уровень достижений, профессионально-педагогические качества.

Summary. Yaremchuk S.V. The peculiarities of future teachers' realization of professional qualities. The author investigates the personal qualities of future teachers, making of the theoretical-experimental basis of the necessity and importance of their realizing from the point of view of future profession requirements correspondence as the basis of effective pedagogical activity. The conclusions of self-esteem and achievements level investigation are described. The list of the most important qualities for the "ideal" teacher is defined. The comparative characteristics of their development in the process of study in the higher educational establishment are presented.

Key words: the personal qualities, self-esteem, adequate self-esteem, non-adequate self-esteem, achievements level, professional-pedagogical qualities.

Постановка проблеми. З реформуванням освіти в Україні докорінно змінюється підхід до процесу становлення особистості майбутнього педагога під час навчання у вищому закладі. Якщо раніше студент розглядався як об'єкт для наповнення знаннями, то сьогодні велика увага приділяється індивідуальним психологічним якостям особистості. Слід зазначити, що усвідомлення майбутніми вчителями своїх особистісних якостей та їх відповідності вимогам педагогічної професії є необхідною умовою успішної професійної діяльності.

Адекватність усвідомлення визначається характером самооцінки та рівнем домагань студента-педагога, його прагненням до досягнення професійної мети того рівня складності, до якого майбутній педагог вважає себе здатним. Рівень домагань може бути адекватним або неадекватним (заниженим або завищеним). Здебільшого він залежить від особистісного самосприймання, самооцінки і має безпосередній вплив на формування й розвиток цілісної особистості майбутнього педагога. Те, як особистість сприймає себе самого, як оцінює себе, і є продуктом самоусвідомлення. Під час вирішення тих чи інших завдань, чи комунікативного, чи пізнавального характеру, особистість завжди оцінює свої можливості, співвідносить їх із конкретними обставинами, приймає рішення щодо своїх дій. У свою чергу, дії детермінують розвиток як свідомості, так і особистості в цілому. Так, неадекватна самооцінка проявляється у вибірковому сприйманні інформації, тобто, коли відкидається інформація, яка могла б знизити оцінку діяльності особистості в її власних очах. Завищена самооцінка, невміння правильно оцінювати свої здібності, можливості, знання та інше призводить до того, що особистість попадає в стресову ситуацію, не може знайти правильний вихід із ситуації, що склалася. Занижена самооцінка породжує невпевненість у собі, своїх силах, призводить до фрустрації і, таким чином, негативно впливає на навчальну діяльність студента, на його особистісний розвиток у цілому [1].

Актуальність піднятої проблеми зумовила *мету* нашого дослідження: теоретичного й експериментального обґрунтування особливостей усвідомлення майбутніми педагогами професійно-педагогічних якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій психолого-педагогічній літературі існують різні погляди щодо формування особистості майбутнього педагога як фахівця. Представники радянської доби були здебільшого зорієнтовані на розвиток пізнавальної активності майбутніх педагогів, їхніх знань, умінь і навичок, тобто методологічного, теоретичного, методичного і технічного потенціалу особистості (О.А. Абдуліна, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Я.Л. Коломенський, Н.В. Кузьміна, А.В. Петровський, О.В. Сластьонін та ін.).

Сьогодення вимагає іншого - гуманістичного, особистісно-орієнтованого підходу. Центровані на особистості психологи, розглядають процес професійної підготовки з боку приросту індивідуального потенціалу майбутнього педагога, формування особистісних якостей як важливих компонентів педагогічної майстерності (І.П. Аносов, М.Й. Боришевський, Л.В. Долинська, С.Д. Максименко, В.А. Семиченко, Н.В. Чепелева та ін.).

Зокрема В.А.Семиченко конкретизуються вимоги, які ставляться перед вчителем як спеціалістом з боку педагогічної професії: 1) фізичні якості - міцне здоров'я, витривалість нервово-психологічної сфери, звучний, чіткий голос; 2) нервово-психічні якості - розподіл і стійкість уваги, спостережливість, пам'ять, мислення, вміння виражати свої почуття й передавати з допомогою жестів, міміки, голосових засобів; 3) вольові якості - цілеспрямованість, володіння собою та ін. [5].

Головною й постійною вимогою до педагога вважається: любов до дітей, до педагогічної діяльності, наявність фахових знань, широка ерудиція, педагогічна інтуїція, високорозвинутий інтелект, високий рівень загальної культури й моральності, володіння методами навчання і виховання. Додатковими, але певною мірою стабільними вимогами до особистості педагога як спеціаліста можна вважати комунікабельність, артистичність, оптимізм, естетичний смак [1; 3; 5; 7]. Особлива увага психологів прикута до якостей, за наявністю яких не слід займатися педагогічною діяльністю. Ними можуть бути: «індивідуалізм», «неврівноваженість нервово-психічних процесів», «недоліки мовлення, послаблений слух, яскраво виражена неспостережливість, слабка пам'ять» [6].

Важливими у підготовці вчителя є також формування його «Я-образу», «Я-концепції», зокрема таких характеристик як самооцінка та рівень домагань. М.Й. Боришевським експериментально підтверджено, що розвиток самооцінки професійно значущих якостей майбутнього вчителя залежить від змісту й умов організації його навчально-практичної діяльності, яка стимулюється формуванням установок особистості на самовихованням («саморух») з

урахуванням своїх індивідуальних якостей у процесі виконання навчально-практичних завдань, з використанням колективних форм пізнавальної діяльності та організацією оцінної діяльності студентів [3]. Одним із головних завдань вузівського навчання Л.В.Долинська вважає «формування потреби й можливості вийти за межі того, що вивчається в вузі, актуалізації саморозвитку, самовдосконалення, самоосвіти, забезпечення такого рівня особистісного розвитку, який дасть майбутньому вчителю можливість зробити навчально-виховний процес у школі діалогічним, творчим» [2, с. 78]. Таке бачення завдань вузівської освіти дозволяє психологу розглядати професіоналізм не тільки як систему знань, умінь, навичок і набір позитивних якостей особистості, але й як складне особистісне утворення, що поєднує в собі професійно-моральні якості, психологічні властивості й стани особистості, що забезпечують високі результати у педагогічній роботі [4].

Отже, з огляду наукової психолого-педагогічної літератури, становлення особистості педагога проходить протягом всього творчого життя, але власне в ВНЗ закладаються основи тих якостей спеціаліста, з якими він потім вступить у нову для нього атмосферу діяльності і в якій відбудеться подальша його шліфовка як особистості. На основі зазначених положень, ми припустили, що незнання власних якостей, неадекватний рівень самооцінки, поверхове усвідомлення вимог до майбутньої професії вчителя та наявності негативних установок до його діяльності можуть погано позначитися на професійно-педагогічній спрямованості, навчальній діяльності студента та його особистісному розвитку в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для перевірки припущення нами було проведено опитування серед студентів філологічного факультету (50 студентів 1-го, 20 – 3-го та 20 - 5-го курсів) МДПУ імені Б. Хмельницького. У дослідженні було використано методику Н.Р.Бітянової “Оцінка ступеню вираження своїх особистісних якостей”, методики виявлення самооцінки особистості та рівня домагань [2]. Процентні показники від загальної кількості опитаних студентів на кожному курсі, які тим чи іншим чином визначилися у виборі по кожній парі протилежних якостей ми розподілили за трьома параметрами: ті, що відповідають нормі вираження якостей для профілю особистості педагога; ті, що вказують на комплекс меншовартості; ті, що вказують на завищену самооцінку .

Так, під час самооцінювання ступеню вираження деяких своїх особистісних якостей позиції першокурсників майже розподілилися порівну: сором’язливість (30%) - розв’язність (22%); жорсткість, суворість, впертість (24%) - м’якість, чуйність (32%); необдумане поведінка (48%); - розважливість (16%); залежність від соціального схвалення (26%) - схильні діяти на власний розсуд (32%). Профіль вираження цих особистісних показників першокурсників як майбутніх педагогів, не відповідає нормі. Процентний показник від загальної кількості

опитаних, вибори яких знаходяться в межах норми, відповідно до послідовності перерахованих якісних пар становить: 46%, 48%, 44%, 36%, 40%, 42%. Позиції студентів 5 курсу щодо самооцінки власних якостей є більш чітко визначеними, тобто, той чи інший вибір набув форми більшості (від числа опитаних). Аналіз результатів свідчить про те, що неадекватно сприймають себе як майбутніх педагогів менше половина опитуваних. Найвищу рангову оцінку отримали такі якості як замкнутість, скритість (67%), низький інтелект (57%), емоційна невірноваженість (63%), невпевненість, тривожність (53%), низький самоконтроль, недисциплінованість (57%); імпульсивність, безпечність (67%); підозрілість (60%); непрактичність, егоцентризм (70%). Процентний показник від загальної кількості опитуваних, вибори яких відповідають нормативній межі (відповідно з послідовністю перерахування якостей в бланку опитувальника) дорівнює: 33%, 43%, 37%, 47%, 43%, 33%, 40%, 30%. Так, якщо на першому курсі показник меншовартості становив 32% від числа опитаних студентів, то вже на п'ятому курсі показник меншовартості зріс, порівняно з першим, на 3%. Водночас, простежується інша закономірність: якщо на першому курсі показник завищеної самооцінки становив 11%, то на п'ятому він зменшився до 9%. Порівняно з першим курсом кількість студентів п'ятого курсу, показники яких вказували б на норму вираження особистісних якостей профілю майбутнього вчителя, майже не змінилася (57% - 56%).

Хоча, більшість кількісних параметрів студентів 1-го і 5-го курсів відповідає нормі вираження якостей для профілю майбутнього вчителя, але аналіз результатів свідчить про їх нестійкість.

Серед параметрів вище - нижче норми на обох курсах домінуючою є занижена самооцінка вираження своїх особистісних якостей.

Аналіз результатів за шкалами свідчить, що п'ятикурсники більш критично ставляться до себе. За роки навчання у ВНЗ вони змушніли, подорослішали, стали більш стриманими й більш серйозними, уважнішими і розсудливішими (показник 5 шкали - 6 балів, при нормативній межі 1-5) (67%). Вони більш практично та реально відносяться до оточення та навколишньої дійсності й об'єктивніше її сприймають та оцінюють (показник 10 шкали - 6 балів при нормативній межі 1-5) - вказали 70% від числа опитаних. Проте ці показники ще не досягли нормативної межі вираження якостей для профілю особистості педагога.

Водночас, спостерігаємо прямо протилежні показники, що характеризують п'ятикурсників з боку меншовартості. Так, шкала 2 (показник 7 балів при нормі 8-10) вказує на усвідомлення більшістю студентами свого недостатнього інтелектуального розвитку (57% від числа опитаних студентів). Таким поштовхом для усвідомлення того, що вони недостатньо оволоділи у ВНЗ необхідними фаховими і психолого-педагогічними знаннями, навичками й вміннями була, на нашу думку, педагогічна практика в школі. Вважаємо, що

власне це породжує в них невпевненість у собі, замкнутість (шкала 1, показник 7, при нормативній межі 8-10) - 67% від числа опитаних. Показник шкали 12-6 балів, при нормі 7-9 характеризує студентів-педагогів як таких, які ще не досконало оволоділи майбутньою професією. Це породжує в них невпевненість, бентежить їх, викликає почуття провини (53%). Разом з тим, студенти мали нагоду (під час педагогічної практики) побути в ролі реального вчителя. Це, безумовно, відбилося на їхньому внутрішньому та зовнішньому ставленні до оточуючого. З цим, думаємо, пов'язаний показник шкали 15-7 балів при нормативній межі (8-10), що вказує на рівень самоконтролю та самодисципліни (57%).

Нас цікавило не лише адекватність усвідомлення студентами своїх особистісних якостей, але й оцінка їх відповідності власному "ідеалу" вчителя. Ідеали, як форма спрямованості особистості проходять складний шлях у процесі свого формування від конкретного втілення в образі першої вчительки до синтезованого образу в юнацькому віці, який об'єднує окремі риси багатьох конкретних учителів. Для виявлення цих та інших параметрів нами була використана (модифікована і адаптована до предмета нашого дослідження) методика Н.Р.Бітянкової "Самооцінка особистості".

Результати опитування були розподілені нами за п'ятьма змістовими блоками якостей "ідеалу" вчителя: 1) блок спрямованості (любов до дітей, педагогічний оптимізм, гуманізм, педагогічна цілеспрямованість); 2) блок професійних знань і елементів педагогічної майстерності (предметні знання, психолого-педагогічні знання, комунікативні здібності, організаторські здібності, професійні знання навички та вміння, педагогічна техніка); 3) блок індивідуально-психологічних задатків (вміння співпереживати /емпатія/, рефлексія, педагогічна інтуїція, терпимість, емоційна захищеність, адекватність сприймання, здібність до саморозвитку й самовдосконалення, самовладання); 4) блок пізнавальних можливостей (допитливість, наполегливість, працелюбність, системне мислення, спостережливість та кмітливість) та 5) блок загальноособистісних якостей (ерудованість, активність і енергійність, асертивність, принциповість, доброзичливість, простота і доступність у спілкуванні, інтелігентність). Кількісний аналіз отриманих даних та їх характеристика за змістовими блоками показав, що студенти першого, третього і п'ятого курсів при побудові власного "ідеалу" вчителя із запропонованого набору якостей найбільш значущими вважають для педагога професійні знання з предмета викладання та дидактичні здібності. Серед якостей, якими наділили майбутні педагоги свій "ідеал" учителя чільне місце посідають загальноособистісні. Аналіз результатів дослідження показав, що в "ідеалі" вчителя студентів професійно-психологічним знанням відвели перший ранг лише 2,3% першокурсників і 4,2% студентів третього курсу. Серед випускників на перше місце в ідеалі вчителя професійно-психологічні знання не поставив

жоден студент. Взагалі не включили їх у свій ідеал 33,6% першокурсників та 25,8% студентів п'ятого курсу.

Отримані результати перевірялися на валідність та надійність, виявленням коефіцієнту кореляції між рангуванням студентами якостей “ідеалу” вчителя та самооцінкою ними розвитку власних якостей. З'ясувалося, що середній кореляційний показник самооцінки щодо власного ідеалу вчителя студентів першого курсу знаходиться в межах норми (0,6), а студентів третього та п'ятого курсів – вище норми (0,7).

Отже, результати лінійної кореляції підтверджують достовірність отриманих даних щодо особистісного самосприймання, які вказують на тенденцію до завищеного оцінювання себе відповідно до “ідеалу” вчителя студентами третіх (57,4 %) і п'ятих курсів (54,8 %). Порівняння результатів отриманих за даною методикою з даними, виявленими за методикою “Оцінка ступеню вираження своїх особистісних якостей” свідчить про очевидну неадекватну самооцінку (занижена самооцінка: 1-й курс - 32% та 3,8%, 5-й - 35% та 9,6%; завищена: 1-й курс -11% та 35,8%, 5-й - 9% та 54,8%), яка є гальмівним фактором у розвитку першокурсників, не дає реального бачення себе, своїх позитивних якостей і недоліків. Разом з тим, аналіз результатів за попередньою методикою свідчать про схильність студентів до меншовартості при оцінюванні ступеню вираження своїх особистісних якостей. Це вказує на нестійкість їхніх самооцінок, на внутрішню нестабільність, емоційну неврівноваженість, неузгодженість і пряму протилежність самооцінок якостей, що є прямим доказом можливостей ситуативного вияву тих чи інших якостей у залежності від обставин, соціального контролю й самоконтролю та вказує на необхідність їх подальшого розвитку та формування.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що: профіль вираження особистісних якостей першокурсників як показників їх відповідності професії вчителя не відповідає нормі; позиції випускників щодо самооцінки власних якостей та їх відповідності вимогам педагогічної професії є більш визначеними; адекватна самооцінка особистісних та професійних якостей властива лише половині всіх опитаних студентів, занижена - біля третини студентів і решта - завищена. Особливих коливань не зафіксовано; самооцінка студентів першого курсу характеризується нестійкістю та неузгодженістю щодо вираження окремих якостей, прямо протилежною їх оцінкою залежно від обставин, наявності соціального контролю та від інших факторів; неадекватна самооцінка майбутнього вчителя є гальмівним фактором у їх особистісному та професійному розвитку, затримує їх професійне самовизначення та самоактуалізацію; в “ідеалі” вчителя студентів переважають загальноособистісні та професійні якості.

Подальші розвідки плануємо провести в плані дослідження залежності домінуючої стратегії педагогічного спілкування від особливостей усвідомлення майбутніми педагогами професійних якостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аносов І.П. Психологічні основи педагогічного спілкування: навч. посіб. для студ. вищ. навч. зал. / І.П. Аносов, С.В. Яремчук, В.В. Молодиченко – К.: Ін-т сучас. підруч., 2007. – 272 с.
2. Битянова М.Р. Социальная психология: наука, практика и образы мысли учеб. пособ. / М.Р. Битянова – М.: Прогресс, 2001. – 168 с.
3. Боришевський М.Й. Дорога до себе: Від основ себ'єктності до вершин духовності: моногр. / М. Й. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010, - 416 с.
4. Долинська Л.В. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: навч. посіб. для студ. вищ. закл. / Л.В.Долинська, Н.П. Максимчук. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2008. – 124 с.
5. Семиченко В.А. Пути повышения эффективности изучения психологии: учебн. пос. /В.А. Семиденко. – К.: «Магістр – S», 1997. – 124 с.
6. Татенко В.А. Психология в субъективном измерении: [монография] / Виталий Александрович Татенко. – К.: Просвита, 1996. – 404 с.
7. Психологія особистості: словник-довідник / авт.- ред. П.П. Горностай, Т.М. Титаренко та ін. – К.: Рута, 2001. – 320 с.